

V. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ

УДК 374.091.398:908]:[55:388.48-32]

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.2635648

Вертель В.В.

ГЕОЛОГІЧНІ ЕКСКУРСІЇ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО СПРЯМУВАННЯ

Стаття присвячена розвитку пізнавальної компетентності вихованців закладу позашкільної освіти засобами екскурсійної діяльності. Її мета – теоретико-практичний аналіз впливу геологічної екскурсійної діяльності на розвиток пізнавальної компетентності вихованців в умовах закладу позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування. Було визначено та науково обґрунтовано теоретичні аспекти розвитку пізнавальної компетентності вихованців в закладі позашкільної освіти, а також проаналізовано зміст освітньої роботи з розвитку пізнавальної компетентності вихованців засобами екскурсійної діяльності в гуртках туристсько-краєзнавчого спрямування закладу позашкільної освіти.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає у розробленні та застосуванні положень, висновків, рекомендацій щодо вдосконалення розвитку пізнавальної компетентності вихованців засобами екскурсійної діяльності в умовах позашкільного закладу туристсько-краєзнавчого спрямування. Стаття адресована керівникам гуртків закладів позашкільної освіти. Проте, вона може бути використана і педагогами закладів загальної середньої освіти у своїй практичній діяльності. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку має стати теоретичне узагальнення, визначення переліку базових компетентностей у позашкільній освіті та експериментальна перевірка методики формування компетентнісної сфери вихованців закладів позашкільної освіти в пізнавальній діяльності гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку.

Ключові слова: геологічна екскурсія, освітній процес, пізнавальна компетентність, заклад позашкільної освіти.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні триває процес реформування освітньої системи, спрямований на розвиток та набуття особистістю якісних здатностей, приведення вітчизняних критеріїв та стандартів освіти у відповідність до європейських вимог.

Сучасні світові тенденції в розвитку освіти свідчать про впровадження нової освітянської парадигми, яка на противагу традиційній інформаційно-ілюстративній функції навчання пропагує інноваційно-творчу, орієнтовану не

Вертель В.В., 2019.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Article Info: Received: April 4, 2019;

Final revision: April 7, 2019; Accepted: April 12, 2019.

тільки на зміст чи процес, а й на кінцевий результат. Підтвердженням цього є широке впровадження в педагогічну практику розвинутих країн компетентнісного підходу щодо визначення таксономії цілей і завдань освітнього процесу та оцінки його результатів. Мова йде про набуття вихованцями ключових компетентностей, які в майбутньому визначатимуть перспективу їхнього подальшого професійного й соціального становлення.

При навчанні вихованців природничих предметів у закладах позашкільної освіти постає питання розвитку пізнавальної компетентності. Уважається, що ця компетентність є однією з ключових, які формуються й розвиваються в процесі навчання.

Аналіз актуальних досліджень. Вагомим внеском у розробку принципів позашкільної освіти загалом та на основі компетентнісного підходу зокрема стали наукові праці О. В. Биковської [1], Г. П. Пустовіта [11] та ін. Поради щодо проведення учнівських геологічних екскурсій наведено в роботах Г. О. Сорокіної [13], М. В. Космачової [8].

Мета статті – теоретико-практичний аналіз впливу геологічної екскурсійної діяльності на розвиток пізнавальної компетентності вихованців в умовах закладу позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування.

Виклад основного матеріалу. Вагомий внесок у розробку теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні зробила О. В. Биковська [1]. Як вважає дослідник, актуальність застосування компетентнісного підходу в позашкільній освіті визначається необхідністю формування компетентностей особистості, її сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти та самореалізації.

Наведемо визначення понять «компетентнісний підхід» і «компетентність». Компетентнісний підхід у позашкільній освіті – це підхід, що базується на застосуванні в меті, завданнях, змісті, формах та методах позашкільної освіти компетентностей особистості. Компетентність – це особистісна характеристика людини, яка повноцінно реалізує себе в житті, володіючи відповідними знаннями, вміннями, навичками, досвідом та культурою.

Існують різні підходи щодо визначення структури та переліку компетентностей [4, с. 53]. Ураховуючи різноманітність підходів, ми вважаємо доцільним у структурі компетентностей, що становлять основу реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, виділити такі з них: пізнавальна, практична, творча та соціальна.

Пізнавальна компетентність є першою в основі реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті. Вона забезпечує оволодіння поняттями, знаннями про культуру, природу, техніку, суспільство; сфери життєдіяльності людини; види, способи, засоби праці, матеріали та інструменти; морально-

психологічні якості особистості; способи організації вільного часу тощо. Також ця компетентність сприяє засвоєнню вихованцями технічної, екологічної, економічної та іншої термінології. Відзначимо, що пізнавальна компетентність з урахуванням психофізичних особливостей вихованців, передбачає їх ознайомлення зі світом сучасної науки, техніки, культури, довкілля. Сукупність морально-психологічних, емоційно-вольових, трудових поять, знань, переконань, якими оволодівають вихованці в процесі розвитку пізнавальної компетентності, є основою для формування в них принципів, світогляду, особистісних якостей.

Отже, засвоєння пізнавальної компетентності в позашкільній освіті озброює особистість поняттями, знаннями. При цьому особливе значення має не лише засвоєння окремих знань, а й оволодіння ними комплексно. Тому необхідним є не тільки відповідний рівень розвитку широкого кола знань, а й обов'язкове застосування їх у практичній діяльності, що здійснюється за допомогою другої компетентності – практичної.

Серед різних форм освітньої роботи значну роль відіграють гуртки туристсько-краєзнавчого напрямку закладів позашкільної освіти. Вони є не лише джерелом знань про рідний край, його історію, природу, стан навколишнього природного середовища, сучасні екологічні проблеми, а й ефективним засобом розвитку творчих здібностей вихованців. Саме краєзнавство і туризм дають виняткову можливість на власні очі побачити красу рідної землі, познайомитися з історією, культурою, традиціями свого народу, загартуватися як фізично, так і морально. Знання свого краю – невід'ємна частина духовності вихованця, важливий засіб забезпечення нерозривного зв'язку минулого нашого краю з вітчизняною і світовою історією [6, с. 82].

Основна мета позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування на основі компетентнісного підходу полягає у спрямованості на формування компетентностей вихованців позашкільних навчальних закладів, забезпечення якості й ефективності освіти. Основними завданнями реалізації позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу є формування пізнавальної, практичної, творчої та соціальної компетентностей.

Процес здобуття позашкільної освіти передбачає засвоєння вихованцем системних знань про світ та способи його пізнання, правові норми, норми спілкування, прийняті в суспільстві цінності, тобто про все те, що дає змогу людині жити й ефективно працювати так, як і кожному з членів цього суспільства [11, с. 47]. Отже, реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті передбачає вирішення таких завдань: визначення на основі сучасних психолого-педагогічних підходів і відповідно до специфіки позашкільної освіти переліку компетентностей особистості як результату позашкільної освіти; розробки оновлених навчальних планів, програм, посібників; визначення методичних основ,

загальних позицій щодо реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті; удосконалення організаційних форм, методів навчання й виховання; опису інтегральних характеристик якості підготовки випускників для складання кваліфікаційних іспитів випускників закладу позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу; здійснення комплексного особистісного й соціально значущого освітнього контролю якості позашкільної освіти [9, с. 66].

Процес позашкільної освіти в гуртках туристсько-краєзнавчого спрямування складається з двох частин: діяльності педагога, або викладання, і діяльності вихованця, або учіння, які здійснюються у взаємному зв'язку та єдності. Така двобічність єдиного освітнього процесу характерна для всієї позашкільної освіти. Разом із тим різноманітні напрями позашкільної освіти мають свою специфіку. Основною метою туристсько-краєзнавчого спрямування позашкільної освіти є набуття особистістю компетентностей у процесі туризму, краєзнавства та спорту. Досягнення цієї мети, як і в інших напрямках позашкільної освіти, передбачає формування пізнавальної компетентності.

У змісті туристсько-краєзнавчого спрямування позашкільної освіти пізнавальна компетентність спрямована на оволодіння поняттями, знаннями з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо. Значна увага повинна приділятися ознайомленню вихованців із природними та культурними особливостями свого рідного краю, країни та світу. Також важливим постає набуття знань про морально-психологічні якості, способи організації змістовного дозвілля.

Пізнавальна та практична компетентність у змісті освіти туристсько-краєзнавчого спрямування позашкільної освіти забезпечує розвиток краєзнавчих умінь та навичок, свідому діяльну участь у вивченні та дослідженні рідного краю, збереженні та відродженні народних традицій, звичаїв, мотивує до здорового способу життя, дбайливого ставлення до природи. Також необхідним постає розвиток умінь змістовно організовувати дозвілля засобами туризму й краєзнавства.

Позашкільна освіта туристсько-краєзнавчого спрямування включає різні компоненти, що представлені такими профілями навчання, як краєзнавчий, туристський та спортивний. Організаційна форма позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування є способом взаємодії суб'єкта та об'єкта освіти, учасників освітнього процесу, у межах якого відбувається реалізація змісту освіти за допомогою обраних форм, методів та засобів. Форми забезпечують здійснення спільної діяльності педагогів та вихованців і спрямовані на досягнення цілей навчання, виховання, розвитку й соціалізації. Серед основних засад застосування форм позашкільної освіти можна виділити такі з них, як взаємодія суб'єктів освітнього процесу; урахування вікових особливостей вихованців;

прогнозування рівня їх компетентностей; створення умов для самоосвіти, розвитку творчого потенціалу; реалізація компетентнісного підходу; забезпечення оптимального темпу та ритму; чергування різних видів діяльності; співробітництво та співтворчість тощо. Педагогіка визначає цілий арсенал різноманітних організаційних форм. Більшою чи меншою мірою все різноманіття цих форм використовується в позашкільній освіті. Так Законом України «Про позашкільну освіту» визначено такі форми організації позашкільної освіти: заняття, гурткова робота, клубна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі тощо.

При визначенні структури та основних елементів системи організаційних форм позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування в умовах реалізації компетентнісного підходу необхідно виокремити групову та індивідуальну роботу. Основними формами роботи з вихованцями є прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції.

Аналіз наукових праць свідчить, що в педагогіці існує більше ста назв методів, і різні класифікації на основі певних ознак. Методи позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування, в основному, збігаються з методами інших складових освіти, їх навчальними дисциплінами, оскільки головні завдання теж, в основному, однакові. При використанні різноманітних організаційних форм і методів у процесі реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу значна увага має приділятися екскурсіям. Їх значення полягає в тому, що вихованці отримують знання наочно, у природних умовах, сприймають явища в цілісності, накопичують багатий матеріал для наступної аудиторної роботи. Крім цього, екскурсії позитивно впливають на емоційну сферу вихованців.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з дослідження навчальних екскурсій показав, що поняття «навчальна екскурсія» в науці не є новим. Ця проблема знайшла відображення в працях О. Я. Савченка, А. В. Хуторського, Н. П. Волкова, І. Ф. Харламова, П. В. Лауша та інших. Аналіз літератури показує, що науковці, які досліджують навчальні екскурсії, ще не досягли одностайності у визначенні цього поняття. Одні дослідники трактують його як форму організації навчання, при якій вихованці сприймають та засвоюють знання шляхом виходу до місця розташування об'єктів, що вивчаються, або як специфічне навчально-виховне заняття, яке проводиться відповідно до певної освітньої мети. Деякі вчені екскурсію розглядають як багатофункціональний метод, його широке і правильне використання з різною метою й у різних умовах як

важливий засіб розвитку спостережливості, мовлення, мислення, пізнавальної активності.

Необхідно відзначити, що більшість сучасних видань, присвячених екскурсіям у природу, розрахована на професійних екскурсоводів, а керівники гуртків не мають у своєму розпорядженні простого за викладом матеріалу та ефективних із методичної точки зору посібників, за допомогою яких вони мали б змогу самостійно опанувати основи екскурсійної діяльності. Створення таких посібників є нагальною проблемою сьогодення [5, с. 115].

Розглядаючи екскурсію як дидактичну категорію, слід насамперед зазначити, що вона суттєво відрізняється від інших форм навчальних занять специфікою організації пізнавальної діяльності вихованців. Під час екскурсій учні активно пізнають натуральні об'єкти природи – предмети, процеси, явища в їхньому природному середовищі. Характерна ознака екскурсії – це вивчення об'єктів, що визначає маршрут пересування вихованців від точки до точки. Екскурсії ставлять завдання розвитку здібностей учнів із пізнавальних позицій в оточуючому світі та безпосередньо сприймати й вивчати життєві явища та процеси [12, с. 158].

Пізнання – це уміння спостерігати за навколишнім середовищем, отримувати, осмислювати та використовувати інформацію з різних джерел, а саме опрацьовувати наукову літературу, вільно орієнтуватися в електронних джерелах інформації, із допомогою керівника гуртка аналізувати навчальний матеріал і при цьому формувати особистісне сприйняття дослідженого матеріалу. Саме цьому сприяють екскурсії в природу [14, с. 117].

Пізнавальні мотиви проявляються в пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються через одержання задоволення від самого процесу пізнання та його результатів. У ролі мотивів можуть виступати потреби й інтереси, прагнення й емоції, установки й ідеали. Із психологічної точки зору мотиви є внутрішніми рушіями навчальної діяльності. Від рівня сформованості мотивів багато в чому залежить успішність і результативність навчання. Пізнавальна діяльність людини є провідною сферою її життєдіяльності. Тому формування у вихованців пізнавальних мотивів – провідний фактор успішності пізнавальної діяльності, оскільки через нього реалізується природна потреба людини [14, с. 116]. Основний метод пізнання – цілеспрямоване спостереження під керівництвом керівника гуртка реальності, аналіз її сутності, яке доповнюють записи вражень, зарисовки, складання схем процесів. Усе це потім систематизується, узагальнюється й колективно глибоко та всебічно обговорюється на інших заняттях гуртка чи творчого учнівського об'єднання.

Під час екскурсій вихованці оволодівають знаннями про природні компоненти, їх взаємозв'язки; про характер впливу людини на навколишнє природне

середовище. Завдяки залученню екскурсій до творчо-пошукової, експериментальної, проектної та дослідницької роботи відбувається формування практичної компетентності, виявлення здібностей, самовизначення та самореалізація особистості.

Педагоги підкреслюють, що екскурсії конкретизують і поглиблюють основні наукові поняття, які вихованці отримують в аудиторних умовах, сприяють виробленню життєвого досвіду та розвивають спостережливість. На екскурсіях учні набувають навичок самостійної натуралістичної роботи, навчаються спостерігати, порівнювати, робити висновки. Екскурсії сприяють розвитку пізнавальних інтересів вихованців, формують у них відповідальне ставлення до природи й усвідомлення місця в ній людини [3, с. 11]. Отже, педагогічне значення екскурсій надзвичайно велике, а їх пізнавальне значення не є перебільшенням.

Щоб правильно зрозуміти місце органічного світу й людства, життя планети в цілому, молодій людині, що починає процес пізнання, слід створити для себе комплексну наукову картину світу, тут їй у край важливо нарівні зі знаннями з інших природничих наук отримати ще й уявлення про геологію як систему фундаментальних наук про Землю. Сучасні дослідники пропонують різноманітні педагогічні технології й інновації в контексті позашкільної освіти, але проблему розробки геологічних екскурсій як ефективного засобу розвитку пізнавальної компетентності вихованців висвітлено поки що недостатньо.

Термін «геологічна екскурсія» слід розуміти як подорож, у процесі якої вихованець відвідує геологічні об'єкти (відслонення, пам'ятки природи) й отримує необхідну пізнавальну про них інформацію. Щодо пам'яток природи, то екскурсії передбачають не лише ознайомлення з ними, але й констатацію їхнього екологічного стану й отримання інформації щодо їх охорони. Організація геологічних екскурсій особливо актуальна на територіях, де зосереджено значну кількість геологічних об'єктів [13, с. 36].

Фундаментальною складовою частиною знань про нашу планету є знання в галузі геології. Знати основи цієї науки потрібно кожній освіченій людині для того, щоб розуміти історію розвитку природи. Вони мають велике пізнавальне значення, оскільки без цих знань неможливо зрозуміти процес формування минулих і сучасних ландшафтів.

Особливе місце геологічні екскурсії займають при вивченні курсу геології в гуртках, де вихованці отримують цілісну систему навичок і вмінь польової геологічної роботи. Проведення їх вимагає від керівника гурткової роботи знань з організації та методики вивчення геологічних об'єктів. Певний досвід у проведенні геологічних екскурсій в закладах освіти України існує [10, с. 228].

Екскурсії мають велике пізнавальне й виховне значення [7]. Вони розширюють, поглиблюють та узагальнюють знання вихованців, здобуті на заняттях.

Завдяки екскурсіям учні накопичують великий запас фактів, які не тільки конкретизують наявні знання, а й самі є джерелом нових знань. Раніше здобуті знання про окремі об'єкти та явища набувають на екскурсіях більш широкого значення, створюючи уявлення про природу як єдине ціле, у якому всі частини тісно пов'язані між собою. Екскурсії дають великі можливості для зближення навчання з життям. У ході їх вихованці знайомляться з довкіллям, збирають матеріал для теоретичних і практичних занять. При цьому, пізнаючи природні об'єкти та явища, учні порівнюють їх, виділяють істотні риси й ознаки, встановлюють між ними причинно-наслідкові зв'язки. Крім цього, екскурсії сприяють вихованню любові до рідного краю, стають важливою ланкою в підготовці вихованців до життя, до майбутньої практичної діяльності. Виконання практичних робіт на екскурсіях привчає вихованців орієнтуватися на місцевості, спостерігати, порівнювати, знаходити потрібні об'єкти, набувати навички самостійної роботи – навички майбутнього дослідника.

Отже, розвиток пізнавальної компетентності в позашкільній освіті озброює особистість поняттями, знаннями. При цьому особливе значення має не лише засвоєння окремих знань, а й оволодіння ними комплексно. Тому необхідним є не тільки відповідний рівень розвитку широкого кола знань, а й обов'язкове застосування їх у практичній діяльності.

Зазначені цілі та завдання навчання й виховання, що вирішуються в процесі проведення екскурсій, повною мірою стосуються й геологічних екскурсій. Такі екскурсії є складовою частиною навчання в гуртках туристсько-краєзнавчого та еколого-натуралістичного напрямку. Палеонтологічні екскурсії необхідні при вивченні програмного розділу «Історичний розвиток та різноманітність органічного світу». Без них неможливе вивчення курсу геології в гуртках «Геологічне краєзнавство», «Юні геологи» та «Географічне краєзнавство» закладів позашкільної освіти. Завдяки цим гурткам формується майбутня інтелектуальна еліта країни.

Під час геологічних екскурсій у вихованців не тільки відбувається процес формування пізнавальної та практичної компетентності з основ геологічної науки, але й може бути виконаний цілий комплекс робіт з охорони природи. Таким чином, геологічні екскурсії мають розкрити перед учнями особливості геологічної будови рідного краю та навчити їх розуміти історію формування надр Землі. Із цією метою на екскурсіях вивчають найважливіші геологічні «документи» земної кори – гірські породи, мінерали, викопні рештки. Їх вивчають у природних виходах гірських порід на поверхню та в кар'єрах із видобування корисних копалин, на вулицях міст. На основі пізнання геологічних документів вихованці навчаються розуміти «кам'яну книгу природи», розкриваючи сторінку за сторінкою етапи формування земних надр свого краю.

Особливостям проведення геологічних екскурсій присвячено ряд публікацій фахівців географічної освіти та геологів. Вони стосуються широкого кола методичних проблем, причому однією з найбільш дійових форм визначається спостереження геологічних об'єктів безпосередньо в природі [8, с. 138]. Зрозуміло, що проведення таких спостережень можливе тільки шляхом проведення геологічних екскурсій насамперед у найближчих до місць проживання або навчання місцевостях, тобто переважно в межах своєї області. Для Сумщини це завдання є актуальним, оскільки дотепер є лише поодинокі публікації про можливість використання геологічних об'єктів регіону в освітніх цілях. Разом з тим деякий досвід проведення екскурсій та експедицій на Сумщині вже є [2, с. 213]. Чудовим прикладом такої діяльності були екскурсії, розроблені та апробовані під час занять гуртка «Загальна біологія з основами дослідництва» та «Поглиблене вивчення біології» Сумського міського ЦЕНТУМ під час вивчення програмного розділу «Історичний розвиток органічного світу» та теми «Природно-заповідний фонд Сумської області».

Вихованці повинні розуміти особливу важливість збереження не лише живої, але й неживої природи, особливо геологічних пам'яток, оскільки ці об'єкти відображають історію розвитку нашої планети. Організація екскурсій та методика їх проведення в багатьох країнах Європи свідчить про те, що геологічні пам'ятки природи не лише охороняються, а й активно залучаються до об'єктів екскурсійної діяльності. Для досягнення основної мети екскурсії потрібно конструктивно та методично правильно її організувати, розробити маршрути відповідно до цілей, рівня знань та вікової категорії вихованців. Необхідно, щоб геологічні екскурсії були екологічно безпечними, а педагоги – компетентними в геологічному аспекті, крім того, у процесі екскурсій має бути здійснено формування пізнавальної компетентності екскурсантів.

За результатами проведених екскурсій екскурсанти оформляють відповідні стенди геологічного змісту, а також готують доповіді та повідомлення, із якими потім виступають на засіданнях гуртка, семінарах, конференціях і конкурсах («Мій рідний край», «Конкурс винахідницьких і раціоналізаторських проектів еколого-натуралістичного напрямку», «Юний дослідник», «Моя батьківщина – Україна» та ін.) [6, с. 82].

Проведенню геологічних екскурсій передують значна методична робота з їх підготовки, яка включає: вибір екскурсійних об'єктів, детальну розробку маршруту екскурсії, ретельне дослідження розрізів, що підлягають демонстрації; складання схем, карт, таблиць для заповнення під час екскурсії, підготовку оснащення екскурсантів, організацію їх самостійної роботи на об'єктах тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. При навчанні вихованців природничих предметів у закладах позашкільної освіти постає пи-

тання розвитку пізнавальної компетентності. Уважається, що ця компетентність є однією з ключових, що формуються й розвиваються в процесі навчання.

Основною метою туристсько-краєзнавчого спрямування позашкільної освіти є набуття особистістю компетентностей у процесі туризму, краєзнавства та спорту. Досягнення цієї мети, як і в інших напрямках позашкільної освіти, передбачає формування пізнавальної компетентності. У змісті туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти пізнавальна компетентність спрямована на оволодіння поняттями, знаннями з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо.

Серед різноманітних форм організації освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти особливе місце займає екскурсія – форма групової навчально-виховної роботи з вихованцями, основна мета якої – пізнання шляхом спостереження й вивчення різноманітних об'єктів та явищ природи. Екскурсія є важливою формою освітньої роботи в позашкільній освіті. Оскільки без екскурсій неможливе вивчення природи, тому ця форма роботи займає центральне місце в процесі викладання в гуртках туристсько-краєзнавчого спрямування.

Екскурсії конкретизують і поглиблюють основні наукові поняття, які вихованці отримують в аудиторних умовах, забезпечують ґрунтовність та доказовість абстрактних понять, що є однією з необхідних умов засвоєння знань. Оскільки екскурсії надають можливість розглядати предмети та явища в їх природних умовах, у взаємозв'язку й динаміці, то вони сприяють виробленню життєвого досвіду, розвивають спостережливість та вдумливість.

Окреме місце серед екскурсійної форми роботи посідають геологічні екскурсії, які сприяють розвитку пізнавальних інтересів вихованців, формують у них відповідальне ставлення до природи й усвідомлення місця людини в біосфері. На екскурсіях вихованці набувають навичок самостійної натуралістичної роботи, навчаються спостерігати, порівнювати, робити обґрунтовані висновки. Вони сприяють також вихованню організаційних навичок працювати колективно та правильно поводити себе в колективі. Вони дозволяють учням застосовувати знання на практиці, формуючи практичну компетентність.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку має стати теоретичне узагальнення та визначення переліку базових компетентностей у позашкільній освіті та експериментальна перевірка методики формування компетентнісної сфери вихованців закладів позашкільної освіти в пізнавальній діяльності гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку.

Література

1. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: монографія. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2006. 356 с.
2. Вертель В. В. Методичні рекомендації до проведення геологічних екскурсій для учнів закладів загальної середньої освіти на території м. Суми та Сумської області // *Наукові запи-*

ски СумДПУ імені А. С. Макаренка. *Географічні науки*. 2018. Вип. 9. С. 213–225. DOI: doi.org/10.5281/zenodo.1229621

3. Грищенко І. В. Шкільні екскурсії – невід’ємна складова частина навчання і виховання // *Біологія*. 2005. № 34. С. 11–14.

4. Гуцан Л. А. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25–27 лютого 2013 року). Київ, 2013. С. 52–56.

5. Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8 (42). С. 114–125.

6. Ємець А. В. Стан туристсько-краєзнавчої діяльності в системі позашкільної освіти Сумської області / Другі Сумські наукові географічні читання: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 10–12 листопада 2017 р.). Суми, 2017. С. 81–84.

7. Корнус О. Г. Екскурсія як одна з форм викладання навчальної дисципліни «Краєзнавство» / О. Г. Корнус, А. О. Корнус, О. С. Данильченко, С. І. Сюткін, Б. М. Нешатаєв / Матеріали конференції «Подільський регіон: виклики XXI століття (географічні аспекти)» (Тернопіль, 24 квітня 2017 р.). Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка. С. 237–242.

8. Космачов В. Г., Космачова М. В. Геологічні екскурсії на Харківщині як одна з форм безперервної географічної освіти // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2008. Випуск 9. С. 138–143.

9. Маринич В. Л. Компетентнісний підхід у позашкільній освіті: стан і тенденції реалізації. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 лютого 2013 року). К., 2013. С. 63–66.

10. Мунтян А., Приходченко Д., Поляшов О. Геоосвітня складова в туристсько-краєзнавчій роботі зі школярами. Геотуризм: практика і досвід: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (26–28 квітня, м. Львів). Львів, 2018. С. 228–229.

11. Пустовіт Г. П. Формування компетентностей особистості у позашкільному навчальному закладі: теоретичні засади. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф.і (м. Київ, 25–27 лютого 2013 року). Київ, 2013. С. 43–48.

12. Сивцева Е. Н. Учебные экскурсии и практические работы на местности как формы краеведческого изучения в школьном курсе географии. Геология в школе и вузе: Геология и цивилизация: Материалы VIII Международной конференции и летней школы. Том 2. Образование. Санкт-Петербург, 2013. С. 158–160.

13. Сорокіна Г. О., Трегубенко О. М. Геологічні екскурсії як засіб реалізації принципу географічного краєзнавства в загальноосвітній школі. *Освіта Донбасу*. 2007. №. 3. С. 36–41.

14. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей: монографія / за ред. В. В. Мачуського. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.

Summary

Vertel V. V. Geological excursions as the powerful method of the development of the pupils` cognitive competence of the out-of-school education center of tourist, regional direction.

The article is concerned with cognitive competence of pupils of out-of-school education center to the methods of the excursion activities. Its purpose is the theoretically case study of the influence of geological excursion activities on the development of the pupils` cognitive competence in the context of out-of-school education center of tourist, regional direction.

In this work the author analyzed the essence of the concept, formation particularity and cognitive competence development; identified the specific possibilities of out-of-school education center of tourist, regional direction as to the development of the pupils` cognitive competence. The author characterized the particularities of the education process structuring in the circle of tourist, regional direction in the context of the development of the pupils` cognitive competence, as well as he proved the role of the geological excursions in the development of the pupils` cognitive